

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Korkiakangas, Pirjo

Title: Kaksi kotia ja kaksi kotimaata : suomalaisten lasten kokemuksia sotalapsuudesta Ruotsissa

Year: 2017

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja & Ethnos ry, 2017

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Korkiakangas, P. (2017). Kaksi kotia ja kaksi kotimaata : suomalaisten lasten kokemuksia sotalapsuudesta Ruotsissa. In H. Hieta, A. Nieminen, M. Mäki, K. Siivonen, & T. J. Virtanen (Eds.), *Rajaamatta : etnologisia keskusteluja* (pp. 150-183). Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos. Ethnos-toimite, 20.

KAKSI KOTIA JA KAKSI KOTIMAATA – Suomalaisten lasten kokemuksia sotalapsuudesta Ruotsissa

Pirjo Korakiakangas

Our memory – which includes memories of childhood – runs
like a thread through our thinking and experiencing.
In this sense, we are never free of our past.¹

Artikkelissaan *Kaksi kukkaroa ja kaksi kelloa* Helena Ruotsala (2011) tarkastelee monipaikkaisuutta Tornion–Haaparannan kaksoiskaupunki esimerkkinään. Suomen ja Ruotsin raja kaupunkien välissä on vaikuttanut rajalla asuvien ohella ratkaisevasti myös niiden suomalaisten lasten elämään, jotka toisen maailmansodan aikana toimitettiin turvaan Ruotsiin. Suurin osa lapsista matkusti junalla Tornion kautta Haaparantaan ja sieltä ruotsalaisilla junilla edelleen sijoituspaikkoihinsa. Enemmistö heistä palasi sodan jälkeen takaisin kotimaahansa, osa jäi Ruotsiin kasvattilapseksi tai adoptoituna, osa palasi sinne aikuistuttuaan. Monet sotalapset matkasivat useamman kerran maiden välillä. Suomalaiset sotalapset ovat esimerkki ihmisryhmästä, joka joutui pakon edessä

sopeutumaan elämään monipaikkaisuudessa: kahden kodin, kahden kotimaan ja kahden kulttuurin risteävissä suhteissa. Sotalapsilla monipaikkaisuuteen liittyy oman itsen sijoittamisen vähittäinen vaihtuminen Suomesta Ruotsiin ja takaisin Suomeen ja kokijan iästä riippuen jonkinasteinen tietoisuus siitä, että on olemassa toinenkin paikka, toinen koti.²

Liikkuvuus ja kansainvälistyminen ovat tuoneet eri maiden kulttuureja, tapoja ja käytänteitä yhä useampien kokemuksiksi. Konkreettisimmin monipaikkaisuuden kysymykset ovat edessä maahanmuuttajilla ja pakolaisilla, jotka joutuvat neuvottelemaan oman paikkansa uudessa asuinmaassa³. Tätä sivuten tarkastelen artikkelissani suomalaisten sotalasten monipaikkaisuuden kokemusta heidän kertomustensa ja muistojensa pohjalta. Keskiössä ovat sotalasten lähdöt Ruotsiin ja paluut Suomeen, millaisina ne näyttäytyvät sotalasten itsensä muistamina, miten he paluusta Suomeen selvisivät, miten muistojen lanka sitoo heidän nykyisyytensä menneeseen.

Sotalapsuus on osa Suomen valtiollista historiaa, osa humanitaarisuuden historiaa, osa suomalaisten perheiden ja lasten historiaa. Laajaan ja monisäikeiseen aihepiiriin voisi etnologina syventyä monesta näkökulmasta. Sotalapsuutta on tutkittu yhtäältä toiseen maailmansotaan liittyvinä tapahtumakulkuina ja toisaalta lapsuusajan separaatiokokemusten vaikutuksina aikuisiän psykiseen ja fyysiseen terveyteen.⁴ Sotalapsuus on myös kiinnostanut lukuisia tutkielmien ja opinnäytteiden tekijöitä. Muistelu- ja kaunokirjallisuutta sotalapsuudesta on ilmestynyt runsaasti etenkin 1990–2000-luvulla. Varhaisimmat kaunokirjalliset teokset julkaistiin jo sota-aikana ja ensimmäisinä rauhan vuosina.⁵

Artikkelini aineistoina olen käyttänyt 1990-luvulla Vantaan Pohjola-Nordenin toimesta kerättyä sotalapsiaineistoa. Se sisältää Vantaalla asuvien sotalasten kirjoittamia elämäntarinoita ja Vantaan lukiolaisten tekemiä sotalasten elämäntarinahaastatteluja. Aineisto on arkistoitu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon, ja siitä julkaistiin 1996 toimitettu antologia *Matkalla kodista kotiin. Sotalapset muistelevat*. Vuonna 2006 toteutettiin Åbo Akademin Etnologian arkiston toimesta kysely *När freden kom / Sodasta rauhaan*.⁶ Kyselyyn vastasi 125 kirjoittajaa, joista kymmenkunta kertoi omista sotalapsikokemuksistaan. Tätä muisteluaineistoa olen analysoinut aiemmin myös rauhaan palaamisen näkökulmasta.⁷

Suomalaiset lastensierrot talvi- ja jatkosodan aikana

Lapsia on siirretty 1900-luvun maailmansotien ja muidenkin Euroopassa esiintyneiden konfliktien johdosta sekä omien valtioiden sisällä rauhallisemmille alueille että sotia käymättömiin maihin. Ensimmäisen maailmansodan pyörteissä kaikkiaan noin puoli miljoonaa eurooppalaista lasta siirrettiin pois sodan jaloista turvallisempiin oloihin, myös Suomi otti tuolloin vastaan 2 200 saksalaista lasta. Sotalapsi-käsite *Kriegskind* syntyi näiden siirtojen kohteina olleiden lasten alkaessa aikuisina muistella lapsuuden kokemuksiaan. Sotalapsina pidettiin sekä kotimaan sisällä että muissa maissa turvassa olleita lapsia. Suomessa sotalapsi-termi on vakiintunut tarkoittamaan toisen

maailmansodan aikana Ruotsiin, Norjaan ja Tanskaan siirrettyjä lapsia.⁸

Aloite lastensierrojen toteuttamiseen tuli ruotsalaisilta, joille Suomen ja Neuvostoliiton välillä syttynyt talvisota (1939) oli suoranaisten järkytys. Neuvostoliiton hyökkäystä pienen naapurimaan kimppuun pidettiin ”pahimman luokan ilkityönä”. Suomen avustamiseksi syntyi todellinen kansanliike tunnustauseenaan ”Finlands sak är vår”, jonka taustalla vaikutti pelko Suomen miehityksestä ja Neuvostoliiton muuttumisesta rajanaapuriksi.⁹ Ruotsin silloisen ulkoministerin puoliso Maja Sandler ja Fredrika Bremer -säätiön puheenjohtaja Hanna Rydh ryhtyivät toimeen ja perustivat 5.12.1939 Centrala Finlandshjälpen -järjestön (Suomen Avun Keskus). Suomessa yhteistyöelimenä sierrojen organisoimiseksi toimi Pohjoismaiden avun keskus. Ensimmäinen kuljetus Arcturus-laivalla lähti matkaan jo 15.12.1939 mukanaan 35 lasta ja 5 aikuista. Viimeinen talvisodan aikainen kuljetus meritse tapahtui tammikuun lopussa 1940, jonka jälkeen laivakuljetukset vaarallisina ja huonon jäätilanteen hankaloittamina keskeytettiin ja osa lapsista siirrettiin lentoteitse, suurin osa junakuljetuksiin Haaparannan kautta.¹⁰

Syksyllä 1941 kuljetukset jatkuivat sosiaaliministeri Fagerholmin perustaman lastensierrokomitean johdolla. Laivakuljetukset Arcturuksella otettiin jälleen käyttöön. Laivan ruuma varustettiin uudelleen niin, että se pystyi ”nielaisemaan” kerralla 500 lasta.¹¹ Talvi- ja jatkosodan aikana lapsia vietiin turvaan karkeasti arvioiden noin 80 000¹². Vaikka siirto-operaatio ei yleiseurooppalaisesti ollut mitenkään poikkeava, suhteessa väkilukuun se oli alansa maailmanennätys.¹³ Eniten suomalaisia sotalapsia matkasi Ruot-

siin, Norjaan heitä siirrettiin vain talvisodan aikana. Siirrot jatkuvat aina vuoteen 1946, ja osa lapsista matkusti Suomen ja Ruotsin väliä useaan kertaan. (Kuva 22.)

Lastensierrot nähtiin – ainakin aluksi – selkeästi pohjoismaisen solidaarisuuden osoituksena. Kuitenkin poliittiset tekijät niin Suomessa kuin Ruotsissakin vaikuttivat paljon päätösten tekemiseen, kuten Kavén (2010) on osoittanut. Siirrot eivät kohdistuneet vain sotatoimialueilta tai pommitusten alta evakointiin vaan liittyivät yleisesti kotirintaman selviytymisen ehtojen parantamiseen.¹⁴ Suomessa kuten muissakin sotaa käyvissä maissa elettiin säännöstelytaloudessa, pulaa oli elintarvikkeista ja kaikesta muustakin jokapäiväisessä elämässä tarvittavasta. Lastensierroilla haluttiin varjella lapsia sodan kauhuilta ja niiden aiheuttamilta psyykkisiltä järkytyksiltä, mutta sen ohella sotalapset olivat välikappaleita kotimaahan jäävien elinolosuhteiden turvaamiseksi. Lastensierroilla oli myös keskeinen väestöpoliittinen ja kansakunnan tulevaisuutta turvaava merkitys.¹⁵ Rintamalla taistelevien sotilaidenkin ajateltiin pysyvän rauhallisempina tietäessään lastensa olevan turvassa. Olennaisinta koko siirtoasiaan ryhtymisessä oli se, että viranomaiset olettivat siirtojen jäävän lyhytaikaisiksi, noin puolen vuoden mittaisiksi. Tunnettua on, että miehet jatkosotaan lähtiessään kehuivat tulevansa syksyksi takaisin viljankorjuuseen.¹⁶

Lähtö Suomesta: itkua, ikävää ja seikkailumieltä

Jatkosodan aikana sosiaaliministeriön päätöstä lasten siirroista sekä puollettiin että kritisoiitiin. Jo tuolloin kiinnitettiin huomi-

ota siihen, että lasten erottaminen äidistä häiritsee lapsen tasa-painoista kehitystä. Lehtien palstoilla alkoi näkyä kriittisiä kannanottoja, asiasta keskusteltiin myös eduskunnassa. Lehdistössä tuotiin esiin lastensiertoihin sisältyviä riskejä. Siirtojen kritiikki tukahdutettiin sensuurilla tammikuussa 1942. Sen sijaan viranomaiset rohkaisivat vanhempia lähettämään lapsiaan turvaan.¹⁷ Lehdistökeskustelu oli kuitenkin jättänyt jälkensä niin, että monet vanhemmat, joilla olisi ollut mahdollisuus lähettää lapsensa Ruotsiin, alkoivat harkita asiaa uudelleen. Jotkut vanhemmat jyrkästi kieltäytyivätkin.

En ollut Ruotsissa sotalapsena, sillä äitini ei päästänyt minua. Kiu-kuttelin siitä hänelle useita kertoja. Hän mainitsi siihen seuraavat syyt: 1) Hän oli hankkinut lapsen, siis minut omalla vastuullaan eikä toisten riesaksi. 2) Hän katsoi pienemmäksi pahaksi sen, että vaikka kuoltaisiin yhdessä. 3) Hän jaksoi muistuttaa attentaatista 3.3.1940, jolloin noin 70 lasta matkalla Ruotsiin sekä heidän saattajansa saivat surmansa. Muistomerkki on Helsingin Malmin hautausmaalla.¹⁸

Kun sodanaikana alkoi kuulua sellainen tieto, että suomesta halutaan ottaa sotalapsia Ruotsiin niin ilahduin kovasti siitä ja koska tiesin, ettei Ruotsissa ollut sotaa, sai syödä tarpeeksi ruokaa ja nukua omassa sängyssä, olisin halunnut lähteä ruotsiin. Sitten eräänä päivänä saapui meille kaksi naista, jotka kysyivät äidiltä asiaa, antaako hän pari lasta sinne väliaikaisesti ja kun sota päättyy, lapset pääsevät takaisin Suomeen. Kun äiti sanoi, ettei hän anna yhtään lasta pois, niin olin valtavan pettynyt. Menin ulos ja tippahan siinä silmään tuli.¹⁹

Monelle perheelle sodanaikaiset olot Suomessa tiesivät puuttetta jopa jokapäiväisestä ruuasta. Lastenkin korvaan alkoi kantautua uutisia Ruotsissa jo olevilta sotalapsilta. Kuvaukset ruotsalaisesta elintasosta ja tuotteista, joista Suomessa voitiin vain uneksia, tuntuivat kotimaan oloihin verrattuna luonnollisesti

houkuttelevilta. Tuonne ihmeelliseen maahan, josta sotakin tuntui olevan kaukana, oli päästävä. Ruotsiin halajavalle lapselle äidin kielteinen päätös tuntui raskaalta. Toisaalta lapsen sinnikkyys saattoi pehmentää aikuisten vastarinnan ja mahdollistaa lapsen Ruotsiin matkustamisen.

Kerrottiin, että serkkuni, joka jo oli Ruotsissa, oli saanut siellä apelsiineja. Se sai minut vaatimaan vanhemiltani, että minunkin oli päästävä moiseen ihanaan maahan. Vanhempani eivät vaatimuksestani ihastuneet. Kun kuitenkin sitkeästi pidin kiinni ajatuksesta, ja pelkäsin kovin pommitusten aikana, he päättivät anoa Ruotsiin pääsyäni. Pian tulikin myönteinen vastaus. Voin nyt vain kuvitella, millä mielin äitini pakkasi vähäisiä vaatteitani mukaani pieneen laukkuun. Itku oli silmissä sekä äidillä että isällä, kun he saattelivat minut Kymin asemalle junaan. Kaulaani ripustettiin lappu, johon oli kirjoitettu nimeni ja osoitteeni sekä minulle annettu numero. Itselleni valkeni vasta vähitellen junassa, että tässä sitä nyt ollaan matkalla tuntemattomaan paikkaan aivan vieraiden lasten ja tätien seurassa. Pian kuitenkin tutustui toiseen pieneen tyttöön ja matka edistyi rattoisasti, kun kaikki täditkin olivat kilttejä, joskin järjestyksestä kiinnipitäviä.²⁰

Sotalasten muisteluaineistoja lukiessa jäävät helposti mieleen kaikkein traagisimmat lähdöt itkuineen äidistä ja muista saattajista erottaessa. ”Lähtö oli ankea ja jäähyväiset karut” kuvasi eräs sotalapsena ollut lähdön hetkeä²¹. Lapsilla ei ollut ymmärrystä siitä, mihin oltiin matkalla ja miksi, eikä heillä ollut valmiuksia erotilanteen käsittelyyn. Joillekin turvaa tarjosi vanhemman sisaruksen syli ja yhdessä matkaaminen. Lähdön ja alkumatkan tunnelmista oli naiskertojan mieleen jäänyt pienten lasten sydäntä särkevä itku:

”Jag grät själv och jag omringades av gråtande barn och främmande tanter som bärande på små barn försökte lugna ner oss.

Mantran ”gråt inte, gråt inte” har fastnat i minnet.²² ”Lapset ovat sopeutuvaisia”, on kuitenkin varsin tavallinen toteamus sotalapsuutensa vaiheita muistelevilla. Nykyisin traumaattisiksi luonnehtimamme erot vanhemmista Ruotsiin lähettäessä ovat luonnollisesti yksilöllisiä kokemuksia, ja yksilöllisesti niitä myös muistellaan. Kertomuksissa ja muistelmissa on monenlaisia sävyjä kertojasta tai kertomuksen tarkoituspästä riippuen.

Asiasta jotain jo ymmärtäville vanhemmille lapsille matkaan lähtö saattoi tuntua seikkailulta. Itse matkasta pienemmille lapsille jäi tuskin minkäänlaista muistikuvaa. Muutenkin monet sotalapsuuttaan muistelevat kuittaavat Ruotsiin menomatkan lyhyesti, vaikka matkat kestivät yleensä useita päiviä.

Muistan, että asemalla oli paljon lapsia ja juna oli täynnä. Siinä oli itkuja, porua ja hammasten kiristystä. Minulle ja velipojalle laitettiin laput kaulaan ja hän vähän nyhytteli ja oli surkeana. Minusta se oli vaan kamalan jännittävää. En minä sellaisia murehtinut, että mihin tässä mennään.²³

Olen junassa ja innoissani, pääsen matkalle, saan matkustaa junassa! Menen ihan ulkomaille asti. Minulla on uusi takki päälläni. Ihan naurattaa. - - Sitten juna nykäisee, lähtee liikkeelle. Famu kääntää selkensä ja kävelee pois, pää painuksissa. Äiti hymyilee, mutta hänkin itkee. Äiti vilkuttaa, junan vauhti kiihtyy ja kiihtyy. Sitten yht’äkkiä tajuan, minähän jään yksin, minua viedään pois, olen ihan yksin! Valtava ikävä iskee. En halua junaan, en matkalle, en Ruotsiin. Haluan äidin luo. Juna on täynnä lapsia, kaikenlaisia lapsia. Ne itkevät. Nauravat, riitelevät, nukkuvat ja huutavat. Mutta minä olen yksin. Tuodaan ruokaa, velliä. En halua syödä. Velliä tuodaan uudestaan, en syö! Täti, lotta yrittää auttaa ja on kiltti, mutta en syö. Sanovat, että on pakko syödä, en syö, en syö! Valehtelen, että olen allerginen vellille. Silloin lotta-täti laittaa minut polvelleen ja lyö takapuolelle. Hämmästyin, itken, mutta en syö!²⁴

Matkanteko sota-aikana ei ollut ongelmatonta. Junamatkan aikana jouduttiin joskus piiloutumaan hankeen vihollisen lentokoneiden jyristessä pään päällä. Laivamatkalla olivat uhkana myrskyt, vihollisen merimiinat ja sukellusveneet.

Muistissa ainakin on, että junamatka kesti ikuisuuden. Seisomiset asemilla, poistumiskiellot junavaunuista, ahtaus ja pienten lasten itku sisältyivät siihen ”ikuisuusmatkaan”. Päivävaatteissa menimme iltaisin nukkumaan junavaunun lattialle levitettyjen sanomalehtien päälle. Turvallinen yösiija saatiin myös asettamalla vanerilevy vaunun penkkien väliin. Nukkumatin luo pääsi myöskin verkkotavarahyllyllä, joita siihen aikaan oli junissa. - - Sinne laivan ruumaan meidät ohjattiin. Ja kaikkia meitä pelotti, ketä enemmän, ketä vähemmän. Ruumassa saattoi olla kerrossänkyjä ja riippumattoja, mutta myös täällä levitettiin sanomalehtiä lattialle nukkumapaikoiksi. - - Oltiin kuin sillit suolassa eikä päästy ruumaa pitemmälle. Ja aina oli pimeää tai ainakin hämärää, joku tuikku katossa ja lapset jännittyneinä ja kalpeina lavitsoillaan. - - Tuuli ulvoi ja laineet löivät ruuman laitoihin ja tuli se pelätty hetki, jolloin oli siirryttävä pelastusveneisiin, tynnyreihin, kuten me lapset niitä nimitimme. Pissat olivat jo housuissa ja kylmä kävi. Jos säästy myrskyltä, niin jäljelle jäivät vihollisten sukellusveneet ja merimiinat, joista olimme kuulleet. Janotti, kun juomavedestäkin oli puutetta. Yleinen hätä oli suuri, mutta saimmeko sitä sanoiksi puettua?²⁵

Siirtymisiä – lappu kaulassa, täitarkastukset ja vaaleaa leipää

Konkreettisia merkkejä siirtymisestä johonkin toiseen olivat lasten kaulaan ripustetut pahviset laput, tunnustekortit, joihin oli kirjoitettu lapsen numero, nimi ja osoite. Lappu oli lapsen identtifiointin tae siirtotilanteissa. Lasten laputtaminen oli tarpeellista, mutta lasten tunteita siinä kiireessä tuskin tultiin ajatelleeksi.

Isommista lapsista kaulassa riippuva lappu tuntui nolottavalta, omaa toimintakykyä aliarvioivalta. ”Lappu hävetti minua kovin ja yritin työntää sitä takin alle piiloon, mutta äiti vielä viimeiseksi kielsi ja niin sitten erosimme”²⁶. Toisaalta lappu on voinut myöhemmin olla heräte muistoille ja paluu sotalapsuuden tapahtumiin. Muisti kiinnittyy usein joihinkin yksittäisiin asioihin ja siirtää kokemusten muistoja eteenpäin – tallettaa ”pienen ihmisen” historiaa²⁷.

Voi, te Ruotsin Hanna-täti ja Hjalmar-setä ja lapset! Teitä saan kiittää paljosta! Annoitte suuren rakkauden ja hellyyden sotalapsellenne ja annoitte vielä minulle tien musiikkiinkin! Kiitos! Tuo harmaa lappu kaulassani tulin Teille, ja äitini on tallettanut sen. Kun se löytyi, kaikki menneet muistot palasivat mieleeni. Panen sen vielä talteen minäkin, jotta omat jälkeläiseni aikanaan ehkä löytävät sen ja ehkä ymmärtävät sen merkityksen sota-ajan muistona omalle äidilleen.²⁸

Kun sotalapsia kuljettaneet junat ja laivat saapuivat Ruotsin kamaralle, alkoi matkan jälkeinen siirtymäriitti puutteenalaisesta Suomesta yltäkyläiseen Ruotsiin. Lapset pestiin, tukat tutkittiin täiden varalta ja vaatteet desin fioitiin. Lääkärin tarkastuksen jälkeen lapset pistettiin vielä viikoksi pariaksi karanteeniin. Muistelujen mukaan etenkin peseytymistoimet tuntuivat lapsista epämukavilta ja alentavilta. On ymmärrettävää, että lasten matkattua päiväkausia nämä toimet olivat tarpeen. Lapset olivat kuitenkin täysin aikuisten armoilla, tukkakin lähti mitään lupaa lapselta kysymättä.²⁹

Kun oltiin Ruotsin puolella, tuli vaunuun ruotsalaisia lottia mukanaan paljon voileipiä ja maitoa. Ja saatiin myös paljon erilaisia karamelleja, mitä ei kotona vuosiin oltu saatukaan. Mutta sitten, sitten

sattui se kauheus! Meidät vietiin jonkinlaiseen desinfiointitaloon, joka oli kamala kokemus. Kaikki riisuttiin alasti, sekä isot että pienet tytöt ja pojat yhdessä. Minulla ei ollut veljiä, ja hämmennyin hirveästi, kun alastomia poikia oli joka puolella tyttöjen seassa.

Jokainen vietiin kuin liukuhihnalla varmuuden vuoksi täi- ja kirppupuhdistukseen. Hirveän vahvaa, kuin ammoniakkiuosta käytettiin meidän pesemiseen päästä varpasiin asti. Pesijöillä oli hanskat kädessä. Minun pitkää tukkaani, joka oli pitänyt leteistä avata, he jotenkin päivittelivät pestessään. Äiti ei ollut antanut leikata pitkiä lettejäni ennen lähtöäni, vaikka olikin kehoitettu, jotta sitten määrämpäässä olisi helpompi hoitaa tukkaa. Nyt pesijät laittoivat runsaasti väkevää pesuainetta päähän ja silmiä rupesi kirvelemään, kun sitä liuosta valui silmiinpäin. - - Siinä sitten puettiin päälle kaikki samassa tilassa ne sillä aikaa jotenkin höyrytetty vaatteet. Yllättäen yksi hoitajista otti minua kädestä ja vei sellaiseen sivuhuoneeseen. Siellä parturi leikkasi muutta mutkitta tukkani lyhyeksi polkkatukaksi. En ehtinyt edes vastustella, isot päättivät, mitä tehdään. En itkenyt, vaikka peilistä katsovan yhdeksänvuotiaan pää oli muuttunut aivan vieraaksi.³⁰

Ruotsiin saapuminen oli kuin tulo aivan toisenlaiseen maailmaan. Ruotsalaiset vastaanottajat tarjosivat vaaleaa leipää makaraa tai kinkkua päällysteenään. Puurokin oli valkoista ja hyvää, joku itkevä lapsi sai lohdukseen appelsiininkin; eihän sellaisia ollut Suomessa vuosiin nähtykään. Takana oli ankea, ajastaan jäljessä oleva kotimaa ruuan puutteineen ja sodan pelkoineen.

Saapumiseni Tornioon ja Haaparantaan muistan välähdyksittäin. Oli aurinkoinen pakkasaamu. Katselin ruotsalaisen junavaunun ikkunasta nauravia, iloisen näköisiä miehiä, joiden hengitys huurusi kirpeässä pakkasilmassa, päässä ruotsalaismalliset korkeat turkislakit. Siinä uudenaikaisessa vaunussa istuessani alkoi tajuntaani nousta tietoisuus siitä että olimme siirtyneet nuhjuisesta hämärästä valoisaan nykyaikaan, laihasta kauravellistä riisiomenapuuroon, sodasta rauhaan. Ei siinä ollut mitään väheksyntää. Oli vain elämyksellinen tietoisuus siitä, että ahdistunut olo, hälytysten pelko, jäätyneet lantut ja paleltuneet perunat, makean nälkä - kaiken nälkä oli ohi.³¹

Karanteenista päästyä oli vuorossa seuraava vaihe, lapset koottiin yhteen ja odoteltiin mammojen ja pappojen saapumista noutamaan lapsensa.

Perille päästyämme oli sellainen ”mitä nyt tapahtuu”-olo. Kaikki oli outoa. Ihmiset olivat outoja, ja kieli oli outoa eikä ketään tuttua. Sitä vaan ihmetteli, että kuka minut ottaa.³²

Hyvin monelle oli lasten valikoiminen ja tarjolla oleminen vaikeaa. Julkisessa paikassa, kirkossa, koulussa, rautatieasemalla tai vaikkapa jossain parantolassa valitsijoiden arvostelujen katseiden alla se tuntui jopa nöyryyttävältä. - - Itse arvelimme olevamme liian kesakkoisia, liian pieniä tai liian isoja, liian laihoja, liian itkuisia, väärää sukupuolta, - niin kaikkea taivaan ja maan väliltä, kun emme ker- ran kelvanneet kenellekään. Voi vain arvailla sen ”kelpaamattoman” tuskaa. Moneen ilmansuuntaan meitä vietiin. Kaupunkeihin, kyliin, taloihin ja kartanoihin, milloin nuorempien milloin vanhempien ihmisten haltuun meidät annettiin. Luulimme jo välillä olevamme perillä, kunnes uusi hakija ilmaantui vieden mennessään. Ruotsiin lähetetyt lapset vyöryivät rajan yli sellaisella vauhdilla ja määrällä, ettei kovinkaan perusteellisia sijoitussuunnitelmia oltu ennätetty tehdä. ”Karjanhuutokaupaksi” kutsuu eräs sotalapsi jakelutilaisuutta vastaanottokeskuksissa ja lastenkodeissa, joista lapset vähitellen levisivät ympäri maata. - - Näin olimme saapuneet uuteen maahan. Tuntui turvalliselta tarttua ojennettuun käteen, vastata hymyllä ystävälliseen hymyyn. Silti oli mielessä kysymyksiä.³³

Analysoimieni aineistojen kertojista lähes kaikki muistelevat Ruotsissa oloaikojaan hyvinä, jotkut jopa elämänsä onnellisimpi- na aikoina. Ruotsalaisperheen muistettiin yleensä pitäneen suomalaista sotalasta perheensä jäsenenä. Ehkä joskus joku perheen omista lapsista käyttäytyi mustasukkaisesti. Muutamassa tapauk- sessa jouduttiin lapselle etsimään uusi sijoituspaikka, syynä saattoi olla lapsen vilkkaus tai jokin lapsen sopeutumista häiritsevä asia.

Tällaisia tapauksia aineistoissani on jokunen. Muutama kertoja vietti alkuaajan lastenkodissa ennen sijoitusperheen löytymistä. Heistä yhdelle oli jäänyt traumaattisia muistoja siitä, kuinka hoitajat pakottivat hänet oksentamisesta huolimatta syömään epämieluisaa ruokaa. Yhden kertojan mielestä hänet otettiin Ruotsiin vain pikkupiiaksi. Toinen naiskertoja koki joutuneensa sijoituspaikkansa ”sedän” hyväksikäyttämäksi, mutta oli kotiin tultuaan kirjeenvaihdossa ruotsalaisen sisarensa kanssa. Molemmat vierailivat toistensa luona, kertoja tosin vasta ”sedän” kuoltua. Sairauden vuoksi siirretyt lapset sijoitettiin sairaalaan, ja parannuttuaan hekin pääsivät perheeseen. Päällimmäiseksi aineistoista jää mielikuva siitä, että Ruotsissa oli hyvä olla, sinne kotiuduttiin ja oltiin osa sijoitusperhettä, kunnes tuli kotiin lähdön aika. (Kuva 23.)

Miksi lapset eivät palaa – ongelmia sotalasten kotiuttamisessa

Jatkosodan aikana sotalasten paluumatkat Suomeen ajankohtais-
tuivat ensimmäisen kerran keväällä 1942 suomalaisten hyökkäys-
vaiheen pysähtyessä edellisen vuoden joulukuussa. Alkoi kaksi
ja puoli vuotta kestänyt asemasodan vaihe. Elintarviketilanne oli
vaikeimmillaan talven 1942 jäljiltä. Etenkin kouluikäiset lapset
haluttiin kuitenkin kotiin. Palautuspäätös aiheutti Ruotsissa ih-
metystä, ja lasten kotiuttamisvaatimuksia lievennettiin.³⁴ Viran-
omaisten keskuudessa alkoi esiintyä epäilyksiä lasten menettämi-
sestä ja siitä, että sotalasten kiintymyssuhteet omiin vanhempiin
ja kotiin olivat heikentyneet. Myös lehdistössä kannettiin huolta

lasten tulevasta sopeutumisesta kotioloihin. Elokuussa 1942 Koti-
lieden³⁵ kirjoituksessa *Muuttolinnut saapuvat syksyllä* valmistel-
tiin perheitä ja kouluja sotalasten kotiintuloon:

Vuosi sitten muuttolinnut lensivät vieraille maille. Nyt palaavat. Vuo-
si sitten huiskutettiin hyvästit lapsille, jotka sota ja puute siirsivät ou-
tojen oville Ruotsiin ja Tanskaan hyvien ihmisten huolenpitoon. Nyt
he alkavat saapua takaisin, koululapset ensin, pikkuväki perässä, tu-
levat voimistuneina ja kaikin puolin hyvässä ruumiillisessa kunnos-
sa. Mutta mikä on heidän mielentilansa? Tuleeko matkamies arkana
ja empien, vuoden vieraannuttamana, korva turtana, kieli kangistel-
len tuonnoin tuttuja sanoja, kaihdellen oman kodin köyhempiä olo-
ja, muistellen äskeisiä makean leivän päiviä, kaivaten kasvatuskotia
ja sen hellivää hoivausta? Vai tuleeko hän mieli ja sydän avoinna kul-
taiselle kotimaalle, valmiina käymään käsiksi työhön, puskemaan sii-
nä, missä toverit ja tuttavat ovat hyörineet koko kesän, kaivautumaan
koulutehtäviin, seisomaan rinta rinnan veljien kanssa? Tunteeko hän
tulevansa k o t i n, tunteeko tänne kuuluvansa?

Kirjoitus jatkuu vakuutteluilla siitä, kuinka elämän pituinen
kiitollisuus ja ystävyys ruotsalaisia kohtaan säilyy, mutta ”tänne
heidän täytyy tuntea kuuluvansa”. Tämän vuoksi lapsia on autet-
tava ”löytämään oma paikkansa omalla maalla”. Äitien ja opettaji-
en tulee olla kärsivällisiä ja koulutoverien tulee ojentaa heille ”ka-
verin käsi”, ei ivailta tai virnistellä heidän tietämättömyydelleen ja
huonolle kielitaidolleen.

Huoli sotalasten sopeutumisesta ja heidän kohtelustaan ko-
tiin palattua ei ollut aiheeton. Kieliongelmat olivat todellisia, sillä
jo muutaman kuukauden olo Ruotsissa rapautti suomen kielen.
Kodeissa ja kouluissa lapsilla ei ollut muiden kanssa yhteistä kiel-
tä. Tosin monet sotalapsina olleet muistivat oppineensa suomen
kielen suhteellisen nopeasti. (Kuva 24.)

Kieliongelmat niin Ruotsissa oltaessa kuin palattuakin eivät koskettaneet ainoastaan suomenkielisiä sotalapsia. Myös ruotsinkielisillä lapsilla oli sijoituspaikassaan vaikeuksia ruotsin kielen eri murteiden ymmärtämisessä. Suomeen saavuttua oli opittava kääntämään kieli taas oman kotiseudun ruotsiksi.

De två första månaderna i Sverige var problematiska då jag trots att mitt modersmål var svenska hade svårt att förstå vad som pratades. Mor kom från Skåne och talade skånska och alla andra talade smäländska. Mina två svenska bröder skrattade åt mitt språk och retade mig i smyg. - - När jag började skolan på hösten talade jag smäländska och klarade mig bra men när jag reste hem till Finland ett år senare skrattade både föräldrar och släktingar åt min smäländska dialekt.³⁶

När jag hade kommit hem så pratade jag endast rikssvenska så barnen i byn valfärdade till oss för att se och höra mej prata, efter vad mej berättats så dröjde det inte länge förrän jag pratade byns dialekt som alla andra i byn.³⁷

Lasten kesken vieraalla kielellä puhuvaa ja hitaasti suomea tai suomenruotsia puhuvaa sotalasta kiusattiin ja ihmeteltiin. Vieraskielisyydestä oli lapselle keskinäisessä kanssakäymisessä ”etuakin”. Jälkimmäisen esimerkin mies muistelee, kuinka hänen riikinruotsinsa herätti uteliaisuutta ja häntä tultiin varta vasten kuuntelemaan ja puhuttamaan. Etenkin tyttöjen keskuudessa ruotsin kielen taito oli vallankäytön väline: tyttöjoukossa sotalapsina olleet ruotsinkieliset tytöt keskustelivat ruotsiksi sitä ymmärtämättömiä kiusatakseen.

Lasten kotiuttaminen ei sodan päätyttyäkään sujunut vaikeuksista. Vuosina 1945–1947 Ruotsista palasi yhteensä 31 005 lasta. Luvussa ovat mukana myös ne lapset, joilla paluita oli useampia.

Suomalaiset viranomaiset olivat luottaneet lasten vanhempien ja lastensiirtokomitean väliseen kirjalliseen sopimukseen siitä, ettei lasta missään olosuhteissa jätettäisi Ruotsiin. Saadakseen selville, miksi kaikkia lapsia ei ollut kutsuttu kotiin, lastensiirtokomitea teki loppuvuodesta 1945 tiedustelun 606 helsinkiläiskodille. Noin kolmannes kodeista oli enää halukas ottamaan lapsensa takaisin, muut ilmoittivat aikovansa antaa lasten jäädä Ruotsiin. Syksyllä 1947 lähetettiin vielä kehotuskirje niille vanhemmille, jotka eivät olleet antaneet mitään selitystä lastensa Ruotsiin jäämiseen. Lopullisesti kotimaahan palaamatta jäi arviolta 7 100 lasta.³⁸

”Ristiretkeltä” palaavat pikku lähettiläät

Eila Jokela ilmaisi vuoden 1945 Kotiliedessä ilmestyneessä artikkelissaan *Pienten lähettiläiden kotiuduttua* hieman moralisoidenkin sen huolen, jota tunnettiin vuosien Ruotsissa olon jälkeen palaavien pikku lähettiläiden³⁹ jälkihuollosta ja sopeutumisesta suomalaisiin oloihin:

Tuskin monikaan meistä aavisti syyspimeällä 1939, jolloin pienokaisia kiireesti saatettiin Ruotsiin meneviin laivoihin ja juniin, että tästä suojelutoimenpiteestä paisuisi valtava lasten ristiretki naapurimaahan. Emmekä tulleet ajatelleeksi, että noina jännittävinä päivinä avautui näkymä yhtä moneen ihmiskohtaloon kuin oli lähdössä olevaa lastakin: Liisa ja Olli ja Pirkko pääsivät rakastavien vanhempiensa luota, varakkaasta kodistaan yhtä suloiseen paikkaan Ruotsissa. Oli lukematon määrä, varsinkin pohjoisesta ja idästä kotoisin olevia lapsia, jotka tähyilivät silmät suurina uuden olinpaikkansa suurina, valoisia ja puhtaita huoneita ja kumman hienoja esineitä. Köyhyydessä ja puutteensakin keskellä niin hyvä äiti unohtui ihmeen pian uudennuutukaisessa kodissa. Mutta miksi Satu ja Poika, Matti ja Laila

pyristelivät vieroksuen ja hieman kömpelöinä hyväilyyn taipuvien uusien vanhempien käsissä? Missäpä he olisivat sellaiseen tottuneet – koti kaukana Suomessa oli ollut riitainen, ahdas ja likainen. Tuntui niin oudolta olla tällaisessa paikassa, jossa vain pestiin, syötettiin, hmyiltiin ja taputeltiin.⁴⁰

Jokela nosti kirjoituksessaan esiin myös monia muita huolenaiheita. Kuka olisi vastassa orpoja ja kotinsa menettäneitä, kuka huolehtisi sodan aikana eronneiden vanhempien lapsista, entä aviottomista lapsista, ”joiden äidit olivat työntämällä työntäneet heidät Ruotsiin ja unohtaneet heidät sinne: iäksi päiväksi pääsin hänestä nyt vapaaksi, olivat he iloinneet”. Entä kuka ruokkisi ja vaatettaisi köyhien kotien lapset tai huolehtisi ”sielullisesti sairaista” lapsista, jotka Ruotsissa olivat saaneet hyvää hoitoa. Ja jälleen nousee kysymys siitä, miten Ruotsin ja Suomen kotien erilaisuus on vaikuttanut lapsiin ja heidän mielentilaansa. Jokelan kirjoitukseensa haastattelema lastensiirtokomitean toiminnanjohtaja Elsa Bruun opastaa, että jälkihuollon on kohdistuttava sotalapsen ohella koko perheeseen, joskin kyse on tilapäisestä aineellisesta ja henkisestä huollosta. ”Avustusten määrän on pysyttävä niin pienenä, ettei kodin normaali elintaso pääse nousemaan – olisihan epätervettä totuttaa perhe tilapäiseen yli varojen elämiseen.”⁴¹

Kieliongelmiin viittasi jo vuoden 1942 Kotilieden kirjoitus. Ongelmat tuntuivat olevan syvemmällä. Useimpien sotalasten kohdalla suomen kielen unohtaminen luonnollisesti vaikeutti koulunkäyntiä joka suhteessa. Jotkut opettajatkin olivat ymmärtämättömiä ja saattoivat tiuskia vielä ummikkona olevalle lapselle. Jokela opastaa aikuisia:

Vihdoin on niitä, jotka harmistuneina viittaavat ruotsia puhuviin saloseudun lapsiin. Mikä häpeä, että unohtaa äidinkieltä! Ja kuitenkin: viatonhan lapsi on siihen, että hän vieraissa oloissa oppii vieraan kielen. Tuskin hän mitään odottaa hartaammin kuin sitä, että kotimaan aikuiset jaksaisivat häneen ymmärtävästi suhtautua, kunnes hän taas oppii ilmaisemaan ajatuksensa suomeksi.⁴²

Paluu Suomeen – ”kaikkein raskain kokemus”

Lastensiirtojen ongelmat kärjistyivät, kun lasta pakolla vaadittiin palaamaan Suomeen. Ero oli myös häneen kiintyneille ruotsalaisvanhemmille tuskallinen kokemus. Lapsi oli vieraantunut Suomen perheestään ja oli epävarma siitä, tuntisiko hän enää Suomessa vastassa olevia vanhempiaan.⁴³ Aineistoissani on jokunen iloinenkin kotiin lähtijä huolimatta siitä, että Ruotsin kodissa oli viihdytty hyvin: ”Olin niin innoissani kotimatkasta, että en millään saanut sitä obligatoorista lähtöhetken kyyneltä tulemaan silmäni.”⁴⁴

Kolmilapsisen Karjalan evakkoperheen nuorin tytär lähetettiin neljän ja puolen vuoden ikäisenä Ruotsiin perheen niukan toimeentulon vuoksi. Ruotsin vanhemmat olivat ”mukavia ja kilttejä”, ja vaikka kieliongelmat aluksi vaivasivat, tultiin toimeen ”eleillä, ilmeillä ja rakkaudella”. Kun Suomeen lähdön hetki koitti, pikkutyttö tarrasi kiinni hetekan jalkaan ja itkien valitti, ettei tahdo lähteä kotiin. Omat vanhemmat olivat unohtuneet: ”Pieni lapsi unohtaa niin helposti, sillä sain ruotsalaisilta vanhemmillani sellaista rakkautta kuin pieni lapsi tarvitsee.” Lohtua antoi vain mukana seurannut nukke Marghareta, jolle mamma oli ommel-

lut paljon vaatteita. Sotalapsiaikaansa kertoja muistelee ”kaikella kiitollisuudella”, ja vielä ikääntyneenäkin Ruotsissa olo vertautuu Suomen karuun ja vakavaan elämäntapaan:

Ruotsissa oli paljon hymyä ja iloisuutta ja onnellisuutta jota Suomessa ei ollut (johtuen ehkä sodasta). Kun nyt myöhemmin katselen valokuvia Ruotsin ajoilta, niin huomaan hymyileväni niissä kaikissa. Ja se hymy on aitoa. Koskaan en ole tuntenut sellaisia tunteita omiin vanhempiini kuin mitä tunsin Ruotsalaisiin vanhempiini. Tällä kaikella on ollut vain positiivinen ja kannustava vaikutus myöhempään elämäni. - - Kun näin mamman viimeisen kerran, emme tarvinneet sanoja. Sillä rakkautemme oli niin suurta.⁴⁵

Sodan runtelemaan Suomeen oli kuitenkin palattava. Kaiken ankeuden lisäksi kotona saattoi olla vastassa ajoittain juopotteleva isä. Runsas alkoholin käyttö on liitetty yhdeksi suomalaisten rintamalta palanneiden miesten tavaksi selviytyä sodan kauhujen alta takaisin rauhan aikaan. Lapset ovat kuitenkin sopeutuvaisia, toteaa seuraavakin kertoja:

Trivdes så bra där jag var, hade glömt det finska språket, som jag kunnat flytande, mamma och pappa hade flyttat till Helsingfors, mamma jobbade och det kändes sorgligt att lämna Mor och far som gärna hade velat ha mig kvar. Det blev något av en chock att komma hem till efterkrigstida Helsingfors. Vår hem var nu en trång rumme med kokvrå i Kronohagen. När jag kom in första gången hade jag frågat mamma var vi skall sova och var köket ligger och hade haft svårt att fatta att fyra personer skulle leva i detta lilla rum med fönster mot gården. Eftersom barn är formbara vande jag mig snart vid det här livet men längtade nog ibland tillbaka till Sverige Jag levde ett för tiden typiskt liv, hjälpte till med att sköta butiksärenden, koka potatis tills föräldrarna kom hem från arbetet och lärde mig sålunda att sköta mig själv och bli självständig i ett ganska tidigt skede. Ibland söp pappa sig full, slogs och härjade och däremellan var det lugna-

re perioder med rädslan och skräcken för hans utbrott lämnade mig aldrig.⁴⁶

Pidemmän aikaa Ruotsissa olleet lapset tunsivat palatessaan vierautta suomalaisia vanhempia ja sisaruksia kohtaan. Yhtä lailla kotiväkikin oli vieraantunut lapsesta.⁴⁷

En tuntenut vanhempiani, kun he olivat minua vastassa. Veljeni olin unohtanut. Muistan olleeni vuoden päivät erittäin ilkeä äidilleni toivossa, että hän lähettäisi minut takaisin Ruotsiin. Sanoin äitiäni Tant Mammaksi, kun Ruotsissa oli Tant Anna.⁴⁸

Perheeseen oli saattanut syntynyt uusia lapsia, tai vanhemmat olivat eronneet ja kotona odotti uusi isä tai äiti. Ruotsista palaava lapsi ei enää tuntenut kuuluvansa perheeseen, johon tunnesuhteet olivat katkenneet. Yleensä ruotsalaisvanhempien muistettiin kertoneen luonaan olevalle sotalapselle Suomen vanhemmista, mutta näin eivät kuitenkaan kaikki vanhemmat toimineet. Sotalapsena itsekin ollut nainen muisteli, kuinka hänen kolmevuotiaana sotalapseksi viety sisarensa ei ollut ymmärtänyt lainkaan, että hänellä oli vanhemmat myös Suomessa. Näin kertoo kymmenenlapsisen Karjalan evakkoperheen tyttö itsensä ja sisarensa kotiinpaluusta ja yrityksistä sopeutua takaisin suomalaisiksi:

Sisarellani ja minulla oli pienet punaiset matkalaukut joissa oli mustat kulmat. Ne olivat meille mieleiset. Niitä availtiin, purettiin ja taas pakattiin. Laukussa oli meidän tärkeitä tavaroita. - - Kun myöhemmin puhun perheestä, on ajatuksissani rinnakkain 2 perhettä. On 2 isää, 2 äitiä, sisaruksia myös parittain. Koen sen rikkautena, onhan minulla elettynä kaksi niin toisistaan poikkeavaa perhe-elämää. - -

[Kotiinpaluu] Edessämme oli punaiseksi maalattu talo, koti. Portaat vanhat ja kuluneet, eteinen suurehko vailla maalialia. Ovi avat-

tiin, tupa oli suuri, kolme suurta ikkunaa siivilöivät valoa hämäärään huoneeseen. Meitä pelotti. Meidät ohjattiin toiselle puolelle tupaa, jossa istui mies pitkine viiksineen ja suurine nenineen. ISÄ! Tervehdimme niiaten, niinkuin oli opetettu. Hän murahti jotain. - - Istuimme [siskon] kanssa pitkällä penkillä ja pelkäsimme, mihin olimme joutuneet. Ulkoa tulla tupsahti pieni pyöreähkö poika. Jolla oli samoin leikatut hiukset kuin vanhemmalla veljellä. Tämä nuorimmainen - - veli seiso siinä edessämme ja katsoi meitä kun kummajaisia. - - Siinä hän seiso ja katsoi. Sitten hän ojensi kätensä ja veti jalkansa sivuun, kumarsi niin syvään että luulin pään osuvan varpaisiin. Patahiukset vain heilahti. Kuulin paljaiden kantapäiden kopahduksen. Tätä kumarrusta, oli varmaan paljon harjoiteltu. - - Sopeutumiseni kävin läpi rajusti. Ensimmäisten viikkojen ja kuukausien aikana. Halusin taistella sitä vääryyttä vastaan, kun minut oli tuotu tähän outoon yhteisöön. Halusin kotiin, pois täältä, tämä ajatus piti vallassa pitkän ajan. Mutta lapsi vähitellen alistuu, sopeutuu, on pakko. - - Useimpina iltoina, nukkumaan mennessä, tuli itku. Ikävä kouristi niin kovasti. Itkimme hiljaa peiton alla. - -

Taas kerran eräänä päivänä, iski koti-ikävä. Lähdetään! Pakaataan laukut. Komerossa laitettiin vaatteita laukkuun. [Isosisko] havaitsi touhun ja kurkisti komeroon. - - Puheet eivät tahtoneet tepsyä. Olihan meillä erilainen kieli. En voinut ymmärtää miksen voisi mennä kotiin. Kertoivat monista tapahtumista jolloin meidät, pikku neidit oli haettu milloin asemalta, milloin tietä pitkin talsimasta kohti rautatietä. Pienet punaiset laukut mukana. - -

Pian ruotsin kieli unohtui, lapsi oppii nopeasti uutta. - - Sisareni - - sopeutui Suomen oloihin huonommin. Hän muutti n. 17-vuotiaana takaisin Ruotsiin. Hänen kertomansa mukaan hän on yhä juureton. Hän on ikäänkuin jäänyt jonnekin Itämerelle. Ruotsin ja Suomen välille. - -

Sotalapsena olosta on ollut hyötyä: sopeutumiseen, erilaisiin elämän tilanteisiin. On sitten sotalapsi tai ei, elämässä on aina etsittävä se myönteinen puoli. Sillä rakentaa omaa elämää ja antaa jotain omastaan läheisimmille.⁴⁹

Monien sotalasten muisteluissa esiintyy jokin ”matkanteon esine”, joka pitää yllä tunnesiteitä ja kuulumista matkan suunnasta riippuen joko Suomen tai Ruotsin kotiin. Matkanteon esineet

loivat todellisuuden ja kuvitellun välitilan, jossa lapsi sai voimaa kestää erotilanteiden surun, koti-ikävän ja toiseuden tunteet.⁵⁰ Aiemmin esittämälläni naiskertojalla oli tärkeässä roolissa ja turvallisuutta antamassa nukke, jolle Ruotsin mamma ompeli aina samanlaiset vaatteet kuin omistajalleenkin. Se toi turvaa paluussa vieraaksi muuttuneeseen Suomen kotiin. Samoin pieni punainen matkalaukku oli side Ruotsin kotiin: kun sen pakkaa, voi lähteä takaisin.

Oikeassa vai ”väärässä” maassa

Ruotsiin lähtö oli ollut useimmille lapsille hämmäntävä kokemus. Yhtä lailla paluu Suomeen aiheutti monissa lapsissa epävarmuutta siitä, missä nyt oltiin ja miten täällä pitäisi käyttäytyä. Suomalainen elämänmeno oli aivan toisenlaista, kuin mihin Ruotsissa oli ehditty tottua. Kumpi koti ja kumpi maa oli se oikea. Varsin monelle sotalapsena olleelle on jäänyt tunne ikään kuin elämistä kahden kodin ja kahden maan sisällä.

Astumme kotiin. Se tuntuu tutulta. Siellä on keittiö ja kammari. Vesihanaa ei ole. Vesisanko on nostettu ylös hellan kupeeseen. Hellakin on erilainen kuin Ruotsissa. Puut laitetaan hellan päällä olevasta aukosta. Kaikki on niin siistiä. Äiti on kattanut pöydän. Yritän käyttäytyä kohteliaasti niin kuin Ruotsissa on opetettu. Onkohan nyt oikea ruoka-aika? Ruotsissa on luultavasti elva-kahvit. Nyt vaan on muuta-kin ruokaa pöydässä, mutta ei perunoita ja kastiketta. Elva-kahvilla ei tarvitse lukea ruokarukousta, mutta oikean ruoan aikana pitää. Ehkä on parasta nyt kuitenkin siunata. Annan siskolle merkin. Panemme kädet ristiin ja luemme pöytärukouksen. Äiti katsoo kummissaan, mutta ei sano mitään. Sitten tulee toinen pulma. Pitäkö kiittää kä-

destä pitäen, vai riittääkö niaaminen? Otamme varman päälle. Menemme äidin luo ja ojennamme kätemme. – Tack för maten.⁵¹

Suomen ja Ruotsin erilaiset tapakulttuurit törmäsivät sotilasten kotiintulon tilanteissa. Ruotsissa lapsia opetettiin käyttymään myös kotioloissa kohteliaasti ja ystävällisesti. Ruokapöytään ei istuttu suin päin eikä siitä poistuttu ennen muita. Ruokarukoukset luettiin ja ruuasta kiitettiin. Suomen kodissa näitä hyviä tapoja usein vain ihmeteltiin.

Nuorempana oli monesti vaikeaa, kun olin aina ”väärässä paikassa”. Kun olin Suomessa oli ikävä Ruotsiin ja kun olin Ruotsissa oli ikävä Suomeen. Muistan kertoneeni tästä tuskasta mammalleni. – Minussa asuu myös kaksi eri persoonaa, ruotsalainen ja suomalainen. Luulen että sekä puhun että käyttäydyn eri tavalla eri kielellä. Tämä johtuu siitä, että kotini Suomessa ja Ruotsissa olivat pohjimmiltaan hyvin erilaisia. Totuus on, että Ruotsissa minulla oli monin verroin parempi koti kuin Suomessa sekä henkisesti että aineellisesti.

Minulla on myös eräitä käytännön vaikeuksia, joiden luulen johtuvan minussa olevasta kahdesta persoonasta. Minussa asuu Ruotsin mammani esimerkin mukainen siisteysintoilija, joka haluaisi, että kaikki paikat olisivat siistit ja järjestyksessä. Toisaalta olen sisäistänyt myös suomalaisen äitini siisteysnormit, jotka poikkesivat hyvinkin paljon mammani siisteysnormeista. Tämä ruotsalainen minäni tahtoo aina soimata suomalaista minääni, ja kuitenkin suomalainen minäni on ottanut yliotteen eikä oikein ole halukas pitämään siisteyttä yllä.⁵²

Sotalapsuuksia on yhtä monta kuin oli sotalapsiakin. Siteet ruotsalaisperheeseen saattoivat vaikuttaa koko myöhemmän elämän rakentumiseen. Tästä lopuksi esimerkkinä Maija Östermanin (myöh. Brander) sotalapsikokemukset ja muistot, jotka on julkaistu teoksessa *Sotalapsi*.⁵³

Yksitoistavuotiaan Maijan matkasta loppukesällä 1942 tuli hänelle vuosikymmeniä kestänyt taival kahden maan ja kahden kulttuurin välillä. Maijan eli Majn Ruotsin kotina oli maatalo, jossa asui äitinsä kanssa kolme aikuista, yksi nainen ja kaksi hänen veljeään. Vuodet kuluivat. Maj oppi kielen, suoritti kansakoulun oppimäärän, kävi rippikoulun ja tottui ruotsalaisen perheensä tavoille ja ruotsalaiseen elämänmenoon. Hän tunsii olevansa kotona ja alkoi rakentaa tulevaisuuttaan Ruotsiin. Vuonna 1946 tuli Suomen viranomaisilta tiukka kotiuttamismääräys, kaikkia itketti ja Maj uhkasi karata. Viiden vuoden Ruotsissa olon jälkeen oli palattava oudoksi käyneeseen Suomeen. Kesti kauan ennen kuin ajatukset alkoivat taas sujua suomeksi. Suomessa Maija meni töihin, avioitui ja tuli kahden lapsen äidiksi. Sitten tuli avioero, mutta pian löytyi uusi puoliso. Ruotsin perheen äiti kuoli, sitten sisar. Maija kävi lastensa kanssa kesäisin auttamassa talon töissä. Kun veljistä toinen kuoli, Maija vietti joulut yksikseen jääneen veljensä luona. Sitten veli sairastui ja Maija matkusti häntä hoitamaan. Jonkin ajan kuluttu veli kuoli. Hän oli testamentannut kaiken omaisuutensa Maijille, josta oli tullut tilan omistaja metsineen ja irtaimistoineen. Maija suunnitteli muuttamista Ruotsiin omalle maatilalleen. Aviomies ei sitä kuitenkaan halunnut, ja Maija myi tilan ruotsalaiselle koulutoverilleen. Näin päättyivät siteet entiseen Ruotsin kotiin, mutta eivät lukuisiin ruotsalaisiin ystäviin.

Maijan ja muidenkin sotalasten tarinat ovat kuvauksia siitä, kuinka moninaisiksi sotalapsiksi lähetettyjen myöhemmät elämänkulut kehittyivät. Harvemmin sotalapsuus kulki ikään kuin säännönmukaisella tavalla: Ruotsiin ja sieltä takaisin sopeutumaan suomalaiseksi. Aineistojeni kertojista lähes kaikki pitivät

Suomeen palattuaan yhteyttä ruotsalaisvanhempiinsa ja näiden kuoltua heidän jälkipolviinsa. Tunnettiin myös haikeutta menneitä sotalapsiaikoja kohtaan: ”Minulle on jäänyt kaipaus varsinkin keväisin lapsuuteni Ruotsin kotiin. Haluaisin jälleen juosta siellä paljain jaloin lammashaassa.”⁵⁴ Eräät kertojat kritisoivat sitä, että sotalapsitoimintaa on pidetty lapsille vahingollisena ja koko idea tuomittu jälkeensä. Traumaattisia erotilanteitakin muisteltiin, mutta ne näyttivät muisteltaessa ajan mukaan tasaantuneen. Ratkaiseva asia muistelijoina verrattaessa on luonnollisesti se, minkä ikäisenä lapsi siirron ja kotiinpaluun koki. (Kuva 25.)

Sotalasten muistot ja sopeutuminen suomalaiseksi

Eila Räsänen (1988) on sotalapsina olleita aikuisina tutkittuaan esittänyt johtopäätöksensä, että sotalapset ovat selviytyneet hyvin elämässään huolimatta lapsuusajan erokokemuksistaan. Tulokset kertoivat hänen mielestään ”lapsen persoonallisuuden kehityksen joustavuudesta ja suuresta kyvystä sopeutua vaikeinkin traumaattisina kokemuksina pidettyihin tapahtumiin”.⁵⁵ Myöhemmissäkin tutkimuksissa on todettu, että toisin kuin julkisuudessa on yleisesti esitetty, sotalasten keskuudessa ei ole esiintynyt vakavia mielenterveysongelmia enempää kuin keskimäärin saman ikäisessä ei-evakuoituna olleessa verrokkiryhmässä.⁵⁶ Lapsillahan ei erotilanteissa muuta mahdollisuutta ollutkaan kuin yrittää sopeutua, joko hiljaisesti tai kapinoiden. Sopeutua kuitenkin. Loppujen lopuksi Ruotsissa olo koettiin oman elämän

rikastuttajana, kansainvälistyttiinkin, ja ”on ollut hyväksi, kun sai lapsena nähdä, että ihmiset ovat ihmisiä joka paikassa”⁵⁷. Sotalapsuus opetti joustavuutta ja sopeutuvaisuutta, joista myöhemmissä elämänvaiheissa oli ollut apua. Ruotsin kielen auttavasta hallinnasta todettiin olevan vain hyötyä, joskin jotkut tunsivat jääneensä puolikieliseksi niin, että oma äidinkieliäkään ei enää avautunut ihan täydellisesti.

Sotalapsuutta voi kuvata myös ylirajaisuudella⁵⁸: useimmat sotalapset kertoivat pitäneensä Suomeen palattuaan yhteyttä ruotsalaiseen perheeseensä kirjeitse, vierailuja tehtiin puolin ja toisin ja paketit kulkivat maasta toiseen. Kouluikäiset lapset kirkasivat kesälomillaan Ruotsin koteihin. Toisaalta sotalapsuus oli joillakin aiheuttanut irrallisuuden ja juurettomuuden tunteita. Tai, kuten eräs kertoja asian ilmaisee: ”yksi asia minua on mietittänyt: onko minusta varttunut ”kunnan suomalainen”⁵⁹.

Historiantutkija Ilona Kempainen (2008) on kiinnittänyt huomiota siihen, kuinka historiankirjoituksessa virallisiin arkistotietoihin pitäytyminen luo lastensirroista historiakuvan, jossa keskitytään organisatorisiin kysymyksiin sekä tapahtumien ja lastensirtojen vaiheiden tarkkaan kirjaamiseen. Lasten tai heidän vanhempensa äänet jäävät kuulumattomiin. Näitä ääniä löytyy onneksi omaelämäkerrallisista muisteluista ja muistelma-kirjoista, joita sotalapsina olleet alkoivat tuottaa ikäännyttyään ja ”elämän ruuhkavuodet” ohitettuaan. Suureksi osaksi sotalapsiasiassa vuosikymmeniä kestänyt hiljaisuus, jota voi kuvata Ville Kivimäen (2006) lanseeraamalla ”puhumattomuuden kulttuuri”-käsitteellä, johtui itse sotalapsina olleiden mukaan siitä, että asiasta ei haluttu puhua kotonakaan. Asia tuntui raskaalta etenkin

äideistä, jotka olivat suostumuksensa lapsen lähettämiseen antaneet. Ei sodasta muutenkaan paljon perheen parissa puhuttu. Sotalapsena Ruotsissa ollut ja aikuisiällään sinne muuttanut Sinikka Ortmark Almgren⁶⁰ muistuttaa teoksessaan *Du som haver barnen kär* siitä, että lapset ajattelevat ja tuntevat paljon enemmän kuin vanhemmat aavistavat. Sen vuoksi sotalasten perheissä olisi asiasta pitänyt keskustella avoimesti, näin lapsillekin olisivat avautuneet ne syyt, miksi heidät lähetettiin pois kotoaan.

Sotalapsuus herättää Suomessa edelleenkin keskustelua. Ajankohtaiseksi sen tekevät Suomeen tulevien maahanmuuttajien määrän kasvaminen ja sen mukanaan tuomat ongelmat. Nina Santavirta on huomauttanut, että suomalaisten sotalasten kohdat ja jälkihuolto voisivat opettaa jotakin hyödyllistä maahanmuutonkin ongelmien ratkaisuihin.⁶¹ Sotalapsuutta koskevassa tapahtumaketjussa on ollut sekä yhteiskunnallisesti että yksilöllisesti erilaisia vaiheita. Samoin kuin nykyisille maahanmuuttajille myös sotalapsille siirto-operaatio on ollut elämän käännekohta, joka on vaikuttanut monin tavoin koko heidän elämänsä.⁶²

Hollantilainen psykologian historian professori Douwe Draaisma on todennut, että ”[M]uisti on kuin koira, joka paneutuu makuulle mihin haluaa”⁶³ tarkoittaen tällä sitä, että muistaminen sen kummemmin kuin unohtaminenkaan eivät ole täysin hallittavissamme, vaan noudattavat usein jopa yllättävästi omaa tahtoaan. Muisti ei tottele käskyjämme olla tallentamatta asioita, joita emme haluaisi muistaa. Nuo muistot palaavat mieleemme spontaanisti. Draaisma jatkaa koiravertaustaan: muisti on kuin koira, joka häntäänsä heiluttaen noutaa meille jotakin sellaista, josta

olimme halunneet päästä eroon ja jonka olimme heittäneet pois. Pois heitettykin muistot seuraavat meitä ja ovat osa muistojemme ja elämämme kokonaisuutta.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto
SKS KRA 2000. Sitomaton 1 Höisä, M. Vantaan Pohjola-Norden ry. 1–589.
Lähdeviitteessä SKS KRA, nainen/mies ja syntymävuosi, jos on tiedossa.
Kulturvetenskapliga arkivet Cultura, Åbo Akademi
Etnologiska samlingarna. Kysely När freden kom / Sodasta rauhaan (2006).
Sotalapsena olleiden vastaukset. Lähdeviitteessä ÅA2006, nainen/mies ja syntymävuosi, jos on tiedossa.
Käppi, Arvo valokuvakokoelma, Jyväskylä.

JULKAISTUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

- Draaisma, Douwe 2011. *Muistikirja. Ensimmäisistä muistoista unohtamisen usvaan*. Jyväskylä: Atena. [Orig. Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt, 2001.]
Heilala, Cecilia 2016. *The child in the eye of the storm – unveiling the war child syndrome*. Helsinki: University of Helsinki.
Holopainen, Daisy 2004. Käynti koti-Suomessa. – Daisy Holopainen, Pauli Lampinen & Matti Pylvinen *Pitäkää mukuloista huolta – Keski-suomalaisen sotalapsen historiakirja*, 139–142. Jyväskylä: Keski-Suomen Sotalapset ry.
Holopainen, Daisy, Lampinen, Pauli & Pylvinen, Matti 2004. *Pitäkää mukuloista huolta – Keski-suomalaisen sotalapsen historiakirja*. Jyväskylä: Keski-Suomen Sotalapset ry.

- Huttunen, Laura 1999. Koti, paikka ja identiteetti maahanmuuttajien omaelämäkerroissa. – *Siirtolaisuus* 26(4): 16–22.
- Huttunen, Laura 2002. *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkerroissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 861. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jokela, Eila 1945. Pienten lähettiläiden kotiuduttua. – *Kotiliesi* 1945, nro: 21, 554–555, 546.
- Kavén, Pertti 1985. 70 000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset. Helsinki: Otava.
- Kavén, Pertti 2010. Humanitaarisuuden varjossa. Poliittiset tekijät lastensiirroissa Ruotsiin sotiemme aikana ja niiden jälkeen. Hanko: Pertti Kavén, (Helsinki: Nord Print).
- Kempainen, Ilona 2008. Sotalasten historiaa arkistojen uumenista. – *Kasvatus & Aika* 2(2): 77–107.
- Kivimäki, Ville 2006. Psykiatrien paperisota. Suomalaisotilaiden psyykkisten vammojen diagnoosit ja hoito toisen maailmansodan aikana. – *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2006: 235–252.
- Knuutila, Jarmo & Levola, Kari (toim.) 2000. Sotalapsi ei unohda. Helsinki: Tammi.
- Korkiakangas, Pirjo 2009. The War that continued after the Peace. Memories of the Return to the Peace, recollected by elderly Finns sixty Years after the End of World War II. – Ene Kõresaar, Epp Lauk & Kristin Kuutma (eds.) *The Burden of Remembering. Recollections & Representations of the 20th Century*, 57–75. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Krips, Valerie 2000. *Presence of the Past: Memory, Heritage and Childhood in Past-War Britain*. New York, London: Garland.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2008. Kotirintamia ja kaukomaita: paikattomuus tilallisen trauman ilmentäjänä suomalaisten ja englantilaisten sotilasten muistoissa. – *Nuorisotutkimus* 2/2008: 15–31.
- Lagnebro, Lillemor 1994. *Finska krigsbarn*. Umeå: Umeå universitet.
- Lehtinen, Lasse 2004. *Itsenäisyyden puolustajat. Kynällä, kameralla, kiväärillä*. Helsinki: Weilin&Göös.

- Linna, Väinö 1970 [1954]. *Tuntematon sotilas*. 26. painos. Porvoo, Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Muuttolinnut saapuvat syksyllä. – *Kotiliesi* 1942, nro: 16, 454.
- Ortmarm Almgren, Sinikka 2003. *Du som haver barnen kär*. 4. painos. Stockholm: SinOA.
- Pillemer, David B. 1998. *Momentous, Events, Vivid Memories. How unforgettable moments help us understand the meaning of our lives*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ruotsala, Helena 2011. Kaksi kukkaroa ja kaksi kelloa. Ylirajaisuutta ja monipaikkaisuutta Tornion-Haaparannan kaksoiskaupungissa. – *Sananjalka* 53, 196–217.
- Räsänen, Eila 1988. *Lapsuusajan separaatiokokemusten vaikutuksesta aikuisiän psyykkiseen ja fyysiseen terveyteen sekä sosiaaliseen hyvin vointiin: psykososiaalinen tutkimus sotalapsiseparaation myöhäisvaikutuksista*. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Salminen, Heikki 2006. Lapset sodankäynnin uhreina. Sotalapset ja lastensiirrot 1900-luvulla. – *Historiallinen Aikakauskirja* 104(2): 132–141.
- Salminen, Heikki 2007. *Lappu kaulassa yli Pohjanlahden. Suomalaisten sotilasten historia*. Turku: Siirtolaisinstituutti.
- Santavirta, Torsten, Santavirta, Nina, Betancourt, Theresa S., Gilman & Stephen E. 2015. Long term mental health outcomes of Finnish children evacuated to Swedish families during the second world war and their non-evacuated siblings: cohort study. – *BMJ (British Medical Journal)* 5/2015: 1–9 (Open Access).
- Virtala, Irene 2005. Suomalaiset sotalapset kaunokirjallisuudessa. – *Siirtolaisuus-Migration* 3/2000: 19–27.
- Välimäki, Anja & Österman, Maija 2007. *Sotalapsi*. Loimaa: Ooli.
- Yuval-Davis, Nira, Kannabiran, Kalpana & Vietan, Ulrike (eds.) 2006. *The situated politics of belonging*. London, Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Zahra, Tara 2011. *The lost children: reconstructing Europe's families after World War II*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

SÄHKÖISET LÄHTEET

<http://www.tampere.fi/ekstrat/vapriikki/nayttely/ristivalotuksia/kirsti/sivu.htm> (8.2.2016).

http://www.kolumbus.fi/~velha/Sotalapsimuistomerkki_Haaparannassa.htm (8.2.2016).

<http://www.helsinki.fi/behav/uutisarkisto/2015/uutinen-08-01-2015.htm> (15.2.2016).

VIITTEET

- 1 Krips 2000, 15.
- 2 Ks. Ruotsala 2011, 203–204.
- 3 Esim. Huttunen 1999, 2002.
- 4 Esim. Salminen 2006, 2007; Kavén 1985, 2010; Räsänen 1988; Lagnebro 1994; Santavirta 2005; Heilala 2016.
- 5 Virtala 2005.
- 6 Kysely lähetettiin myös Keski-Suomen Muistiarkiston (Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen tutkimusarkisto) vastaajille. Heistä kenelläkään ei ollut kokemuksia omasta sotalapsuudesta, sen sijaan muutamat kertoivat sisarustensa tai aviopuolisonsa sotalapsimustoista. Tätä aineistoa en ole käyttänyt artikkelissani. Aineistoesimerkkejä artikkelissani on myös kahden sotalapsena olleen muisteluteoksesta.
- 7 Korkiakangas 2000.
- 8 Salminen 2006, 132–133.
- 9 Kavén 2010, 61–62.
- 10 Kavén 2010, 10.
- 11 Knuutila & Levola 2000, 12.
- 12 Luku vastasi suurin piirtein Suomessa 1939 elävänä syntyneiden lasten määrää (78 164). Kokonaismäärästä (80 000) noin 15 000 lapsen on ar-

vioitu matkanneen Ruotsiin yksityisteitse ohi viranomaisten. (Kavén 2010, 18).

13 Kavén 2010, 18.

14 Alkuun määrättiin, että siirtoihin ovat oikeutettuja karjalaislapset, joiden vanhemmat palasivat välirauhan aikana jälleenrakennustöihin Karjalaan, pommituksissa vaurioituneiden kotien lapset, invalidien lapset, sodassa kaatuneiden lapset, monilapsisten ja vähävaraisten perheiden lapset ja vakavasti sairaat lapset. Siirrettävien lasten yläikärajaksi määrättiin 12 vuotta. Myöhemmin kaikki, jotka halusivat lapsensa Ruotsiin lähettää, saivat sen tehdä. Ratkaisevaa oli äidin mielipide isän rintamalla olon vuoksi. Vanhemmilta vaadittiin kirjallinen sitoumus siitä, että lasta ei jätetä missään olosuhteissa kotiin palauttamatta. Äidit saivat seurata lapsiaan vain, jos joku lapsista oli alle kolmevuotias tai jos lapsi oli vakavasti sairas.

15 Lehtinen 2004, 245; Zahra 2011, 20.

16 Väinö Linnan (1970 [1954], 129) teoksessa *Tuntematon sotilas* suomalaiset sotilaat keskustelivat vanhan rajan ylitettyään: "– Tuolla pojat puhuvat, että reserviläisille oli sanottu, että kolme viikkoa kestää ja sitten päästään hän heinähen. Täsä on jo toista viikkoa kulunu" – "Hevosmiesten tietotöimiston uutisia. Herrat panneet semmosen huhun liikkeelle, kun reserviläiset eivät olis ylittäneet vanhaa rajaa. Kyllä ne tiedetään. Suur-Suomee sitä tehdään. Pää on lämpösenä niin että sahanpuru höyryää."

17 Kavén 2010, 145–153.

18 ÅA2006, nainen s. 1937. litalan junaturma tapahtui talvisodan aikana keskiyöllä 4. maaliskuuta 1940, kun pohjoisesta päin tulossa ollut pikajuna ja etelästä tullut lapsia evakkoon kuljettava juna törmäsivät yhteen pari kilometriä litalan asemalta etelään. Turmassa kuoli kaikkiaan 31 henkilöä, joista 15 oli Ruotsiin matkalla olleita sotalapsia. On oletettu, että pikajunan kuljettaja ei huomannut litalan asemalla annettua pysähtymismerkkiä. Lapset haudattiin Malmin hautausmaalle Helsinkiin. Onnettomuudesta seurasi syytömiä VR:n henkilökuntaa kohtaan, ja lastensiiroista vastaavia huomautettiin oikeudessa vääränlaisen turvallisuustunteen luomisesta siirtojen toteuttamisessa. (Kavén 2010, 76.)

- 19 ÅA2006, mies s. 1937.
 20 ÅA2006, nainen.
 21 SKS KRA, mies 1934.
 22 ÅA2006, nainen s. 1938.
 23 Nainen s. 1934, <http://www.tampere.fi/ekstrat/vapriikki/nayttely/ristivalotuksia/kirsti/sivu.htm>.
 24 SKS KRA, nainen s. 1939.
 25 Holopainen, Lampinen & Pylvinen 2004, 36–38.
 26 SKS KRA nainen.
 27 Esim. Krips 2000, 95.
 28 SKA KRA, nainen s.1935.
 29 Haaparantaan lähelle Ruotsin ja Suomen rajaa 2005 pystytetty muistomerkki Ero kuvaa lähes kaikille sotalapsina olleille tuttua tilannetta: pieni tyttö seisoo alastomana lääkärin tarkastettavana, yksin erossa perheestään ja kotimaastaan. Patsaan paljastuspuheen piti Ruotsin kuningas Kaarle Kustaa XVI. Läsna oli myös presidentti Tarja Halonen sekä runsaat 500 sotalapsina ollutta ja muuta yleisöä noin 2500. Muistomerkkin suunnittelija arkkitehti-kuvanveistäjä Anna Jäämeri-Ruusuvuori on itsekin sotalapsi. (http://www.kolumbus.fi/~velha/Sotalapsimuistomerkki_Haaparanna.htm; ks. myös Ruotsala 2011, 205–206.)
 30 SKS KRA, nainen s. 1935.
 31 SKS KRA, mies s. 1934.
 32 SKS KRA, nainen.
 33 Holopainen, Lampinen & Pylvänäinen 2004, 45.
 34 Salminen 2007, 296; Kavén 2010, 167–169.
 35 Kotiliesi 1942 n:o 16, 454.
 36 ÅA2006, mies.
 37 ÅA2006, mies s.1937.
 38 Kavén 2010, 171–173, 241.
 39 Kavénin (2010, 169) mukaan Suomen sotalapset toimivat ”pieninä lähettiläinä”, joita käytettiin Ruotsissa propagandan välineinä pyrittäessä parantamaan maiden suhteissa ilmenneitä häiriöitä (esimerkiksi Suomessa

- esitettyä kritiikkiä lastensiirtoja ja lasten kotiin palauttamisen viivästyksiä kohtaan.)
 40 Jokela 1945, 554; Eila Jokela (1915–2002) toimi Kotilieden päätoimittajana 15 vuotta (1963–1978). Hänelle oli tärkeää säilyttää Kotiliesi yhteiskunnallisen vaikuttajana myös 1960-luvun kuohuvina vuosina luopumatta kotiin ja perheeseen sekä isänmaahan ja uskontoon perustuvista arvoista.
 41 Jokela 1945, 555, 546.
 42 Jokela 1944, 546.
 43 Kavén 2010, 170–176.
 44 SKS KRA, nainen s. 1930.
 45 SKS KRA, nainen.
 46 ÅA2006, nainen s. 1938.
 47 Ks. myös Kavén 2010, 170; Zahra 2011, 21.
 48 SKS KRA, nainen.
 49 SKS KRA, nainen.
 50 Kuusisto-Arponen 2008, 25; Krips 2000, 95; Virtala 2005, 29; Yuval-Davies ym. 2006, 3.
 51 Holopainen 2004, 139.
 52 SKS KRA, nainen s. 1936.
 53 Välimäki & Österman 2007.
 54 SKS KRA, nainen.
 55 Räsänen 1988, 116.
 56 Santavirta ym. 2015.
 57 SKS KRA mies.
 58 Ks. Ruotsala 2011, 198–199.
 59 SKS KRA, mies.
 60 Ortmark Almgren 2003, 112–113.
 61 <http://www.helsinki.fi/behav/uutisarkisto/2015/uutinen-08-01-2015.htm>.
 62 Ks. Pillemer 1998, 27.
 63 Draaisma 2011, 7. Draaisman käyttämä lainaus on peräisin alankomaalaisen Cees Nooteboomin teoksesta *Rituals*, (1983).